

Šlancarová, Věra

Metodologie

In: Šlancarová, Věra. *Středověký šperk : archeologické nálezy z jižní Moravy*. Vydání první Brno: Masarykova univerzita, 2018, pp. 13-36

ISBN 978-80-210-9020-0; ISBN 978-80-210-9021-7 (online : pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/138539>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

1 METODOLOGIE

1.1 Vymezení tématu

Převážná část předmětů v předkládaném souboru byla získána archeologickými výzkumy středověkých vesnických, městských nebo šlechtických sídel. Výběr se omezil na období vrcholného středověku, tj. 13. až 15. století, s dílčími časovými přesahy do staršího i mladšího období. Tyto přesahy jsou uváděny ze tří důvodů. Prvním z nich je vytvoření komplexního pohledu na kontinuální vývoj daného druhu šperku. Druhým důvodem je v několika případech kompletní zpracování nálezů z dané lokality (tedy v případech, kdy nemělo smysl striktně oddělovat starší středověké nebo novověké nálezy). Třetí pohnutka je motivována snahou o vyvrácení některých mylných tvrzení tradovaných v literatuře. Do popisovaného souboru byly zařazeny primárně celé kusy nebo předměty, které i přes fragmentárnost dovolují určit typ šperku. Stranou však nezůstaly ani částečně dochované zlomky, polotovary a surovina na výrobu ozdob. Předměty, které byly v době sběru materiálu restaurovány nebo byly z jiných důvodů nedostupné, byly převzaty z jiných publikací.

Důležitou součástí práce je tak katalogová část, která umožňuje zpřístupnění předmětů co nejširšímu odbornému publiku za účelem porovnávání s již nalezenými nebo nově nacházenými předměty. Jednotlivé kapitoly textu jsou rozčleněny po skupinách šperků tak, že je postupováno „od hlavy k patě“, tj. od šperků zdobících hlavu (vlasové ozdoby, čelenky, náušnice) přes náhrdelníky, řetízký, přívěšky apod. až po kovové aplikace. Tomuto členění odpovídá také rozvržení předmětů v připojeném katalogu.

Každá kapitola, která pojednává o daném předmětu, obsahuje část terminologickou, rozbor hmotných pramenů, tj. popis předmětů a nálezové okolnosti, a dále jsou zde uvedeny relevantní písemné prameny. Pro porovnání a hledání analogií byly využity publikované předměty z jiných sbírek, archeologických

výzkumů nebo předměty výtvarné povahy (obrazy, sochy, náhrobky apod.). Popisy jsou doprovázeny analýzou šperku podle tvaru a formy zdobení, materiálů, výrobních postupů, proveniencí, datování a konečně způsobů jejich nošení. I když po obsahové, resp. tematické stránce jsou kapitoly totožné, vnitřní členění podkapitol není jednotné, v zájmu udržení smysluplnosti a plynulosti textu pro čtenáře. Nedílnou součástí práce jsou rozborové technologie výroby a použitého materiálu.

Komparační materiál poskytly především sousední oblasti – Slovensko, Čechy, Polsko, Rakousko, Německo, v odůvodněných případech i vzdálenější země jako Nizozemí, Francie a Anglie. Pro získání analogií k jednotlivým předmětům byly zásadní vydané katalogy sbírek muzeí a galerií, katalogy k výstavám a monografie či články o nálezích z archeologických výzkumů. Neméně významné informace je možno získat i z pramenů ikonografické povahy. K nim patří různá vyobrazení, většinou portrétního charakteru, iluminace v knihách, grafické listy, i náhrobky zemřelých. Tyto prameny poddávají nejen vzhled šperku, ale především způsob užívání a nošení, případně další sekundární funkce. Prameny archeologické povahy jsou zásadní zejména pro datování šperku a následné analýzy použitých materiálů mohou v ideálním případě posloužit jako podklad pro určení proveniencí materiálů.

Šperky vedle své funkční a estetické úlohy měly také symbolický rozměr, ať už v rovině duchovní (například náboženské prsteny), tak v rovině milostné (přátelské prsteny, pásy a spony) nebo v rovině společenské (opasek jakožto jeden ze symbolů rytířství, pečetní prsteny). Na základě výše uvedených přístupů a s vědomím daných omezení jsou zde ukázány formy zdobení těla a oděvu středověkého obyvatelstva na jižní Moravě, s přihlédnutím k okolnímu střeoevropskému prostoru, nebo, zvláště v případě výtvarného umění, k prostoru evropskému.

1.2 Prameny a literatura

Primárními a nejdůležitějšími prameny a vlastním předmětem analýzy jsou samozřejmě zkoumané šperky. Jejich relativně nízký počet a absence širokého spektra publikovaného materiálu však velmi znesnadňuje precizní rozbor souboru a zařazení do širších souvislostí. Velký časový rozestup mezi typově stejnými předměty, a naopak rozdíly v charakteru dobově současných exemplářů (například přátelské prsteny z Rokštejna) problematizují vytváření typologických řad a chronologie daných typů. Jednoznačné zařazení kusů neumožňují ani předměty ze „starožitnických“ budovaných sbírek, náhodné nálezy, nálezy sběrového charakteru a detektorářské nálezy. Jednoznačnější situace je u novodobých záchranných výzkumů (například v intravilánu města Brna) nebo u dlouhodobých výzkumů

univerzity či muzeí (hrad Rokštejn, Skály u Jimramova, Konůvky apod.). Tyto předměty pocházejí ze stratigraficky určených vrstev, které lze s větším nebo menším časovým rozptylem datovat. To velmi usnadňuje výzkum u šperků, které jsou svým charakterem spíše funkční (například některé typy přezek opasku) nebo jsou svým tvarem uniformní (například prsteny ve tvaru prostých kroužků bez výzdoby).

Také využití písemných pramenů bylo možné jen zčásti. I když nás písemné prameny zejména testamentární povahy informují o velkém množství šperků, které bývaly součástí výbavy mnoha domácností, v archeologických nálezech jsme schopni detekovat pouze zlomek jejich původního počtu. Dalším problémem jsou velmi vágní popisy ozdob, jež neodrážejí bohatost a zdobnost středověkého šperku a nechávají až příliš velký prostor pro fantazii v oblasti identifikace a interpretace. Nadto šperk velmi často podléhal zkáze, ať už za účelem teaurace drahého kovu v nejistých dobách, sloužil jako platidlo, nebo byl dáván do zástavy či přetaven na módnější ozdobu.

Dalším primárním pramenem, se kterým je možno nalezené předměty porovnávat, jsou díla ikonografické povahy ve všech podobách, od obrazů a soch přes knižní iluminace až po užití umění ve formě tapisérií nebo výšivek. I když dochované ikonografické prameny spíše ukazují okázalejší formy šperků, které byly nošeny vyššími vrstvami obyvatel, přesto pro nás představují cenný druh poznání. Mezi nejdůležitější můžeme zařadit náhrobky a portréty, které bývají přesně datovány (pokud se nejedná o portrét na paměť zemřelého nebo posmrtné portréty vytvořené s velkým časovým odstupem). Kromě tvaru zobrazených předmětů je možno částečně usuzovat i na používané materiály a typy broušení zasazených kamenů, které rovněž poskytují datační oporu pro určování šperků. Malba náboženského charakteru omezuje studium především na čelenky, spony, opasky, přezky a kovové aplikace, méně už na prsteny, přívěsky nebo náhrdelníky, ty naopak vidíme především na portrétech a náhrobcích. Knižní iluminace ukazují také všední život měšťanských a „selských“ vrstev, a to zejména v městských knihách nebo tzv. knihách hodinek, které byly často doprovázeny výjevy zemědělských prací. Dlužno podotknout, že jde především o zobrazení pásů a opaskových přezek nebo přezek z taštic a taštiček. Při komparaci s díly výtvarného umění však musíme brát v potaz důležitou skutečnost, že umělec se ve svém díle mohl z různých důvodů uchýlit k ahistoričnosti zobrazení nebo mohl kopírovat starší předlohy.

Tématem středověkého šperku se v české literatuře bohužel zatím mnoho badatelů nezabývalo. Pro oblast jižní Moravy je velmi přínosný článek Michaely Antonín Malaníkové *Materiální kultura brněnských domácností 15. století v zrcadle testamentů* (Antonín Malaníková 2012). Pro mladší období 16. a 17. století je důležitý článek Pavlíný Něčkové, který se však zabývá pouze prsteny (Něčková 1994).

Dále můžeme uvést drobný příspěvek Václavy Kalousové *Hmotná kultura rokycanských měšťanských domácností v 16. a 18. století* (Kalousová 2013), v němž je kapitola speciálně zaměřená na šperky. Ze zahraničních edicí zmíníme cenné vydání pozdně středověkých a raně novověkých závětí z Bratislavy *Das Preßburger Protocolum Testamentorum* (Majorossy – Szende 2010 a 2014).

Systematické zpracování podobného materiálu však chybí. To některé badatele vede k mylným domněnkám a závěrům. Například statistické vyhodnocování výskytu odkazů týkajících se opasek v brněnských pamětních knihách v práci Petry Mazáčové *Opasek jako symbol a součást středověkého oděvu* je poněkud zavádějící (Mazáčová 2012, 21). Ve shodě s jinými autory (Kalousová 2013, 46) se domnívám, že v testamentech byly uváděny převážně předměty, které byly pro zůstavitele z nějakého důvodu cenné, ať už pro jejich finanční, nebo osobní hodnotu. Také tvrzení, že „se honosné stříbrné pásy ve velké většině odkazovaly pozůstalým ženského pohlaví“ (Mazáčová 2012, 23), je potřeba brát s rezervou. Tuto hypotézu můžeme podložit pouze průkaznými genderovými rozbory odkazujících osob a jejich dědiců. Pro ilustraci zde uvedme příklad testamentu bratislavského měšťana Hanuše Lista, který v roce 1434 odkazuje svůj opasek „na běžné nošení“ dceři Andleině a svému synovi Henslinovi dává opasek stříbrný (Majorossy – Szende 2010, č. 11, fol. 9v). Stejně tak lze citovat zmínku v závěti Barbary z roku 1519, která svému synovi Hanslinovi odkazuje svůj velký stříbrný opasek (Majorossy – Szende 2014, č. 783, fol. 387v). Nutno také podotknout, že zůstavitel často nevyjmenovával všechny náležitosti a věci, které chtěl odkázat, ale spokojil se pouze s konstatováním: „(...) co mám málo neb mnoho to odkazuji (...)“ (Kalousová 2013, 33). Je velmi pravděpodobné, že v případě této, v testamentech často opakované formulace, se mohlo jednat také o floskuli, která zajišťovala dědicům, že dostanou i věci, na něž se při výčtu jednoduše zapomnělo. Tento typ zápisu můžeme nahlédnout také z té pragmatičtější stránky věci. Přestože gramotnost středověkých měšťanů byla vyšší, než se doposud soudilo, ze zřetele nelze ztrácet ani skutečnost, že za vyhotovení písemné podoby kšaftu se muselo platit písaři. Užití této floskule tedy mnohdy výrazně snižovalo náklady testamentátora na vyhotovení poslední vůle. Kšafy samozřejmě nejsou jediný písemný materiál, ze kterého je možno čerpat. Obecně můžeme říci, že jsou to dále prameny ekonomické povahy: účty nebo inventáře dílen či obchodů (zvláště pro novověk), dále právní prameny (knihy půhonné) apod. Dalšími prameny mohou být například městské knihy a obecně prameny městské proveniencie. Pro Brno to jsou: *Pamětní kniha města Brna z let 1343–1376* a *Pamětní kniha města Brna z let 1391–1515* (Flodr 2005 a týž 2010), dále *Knihy počtů města Brna z let 1343–1365* (Mendl 1935), které zachycují nejen „seznamy“ řemeslníků, ale sporadicky se zde dochovaly i záznamy o špercích. Také *Místopis města Jihlavy v 1. polovině 15. století* poskytuje zajímavý pohled na charakter řemeslné výroby ve středověkých měs-

tech (Hoffmann 2004). Důležité jsou v tomto ohledu i práce Jaroslava Mezníka (Mezník 1962 a 1999) a také Zikmunda Wintera (Winter 1893 a 1906). Přestože Winterovy publikace byly podrobovány kritice již v době jejich vzniku kvůli přílišné popisnosti, faktem zůstává, že jsou heuristicky nesmírně bohaté. Mnoho informací, které obsahují, čerpal Winter z písemného materiálu, který se do dnešní doby nedochoval. V dílčích aspektech se jeho obrovské dílo stává specifickým druhem edičních excerptů z deperditních písemných pramenů. To se týká zejména pražských městských knih, z nichž velké množství podleho požáru na Staroměstské radnici. Informace, které přinášejí, mají obecnou platnost a jsou použitelné i pro další oblasti Čech nebo Moravy. Bohužel v současné literatuře jsou doposud výše jmenované edice pramenů spíše využívány ke kvantitativnímu vyjádření počtu řemeslníků bez hlubší analýzy vzájemných vztahů jednotlivých řemesel, jejich provázanosti a návaznosti a nedílného propojení na obchod. Nejinak je tomu i v přehledu vývoje zlatnictví v jihomoravských městech v katalogu výstavy *Od gotiky k renesanci* (Vítovský 1999, 19–32). Výjimku představuje práce Martina Musíla, který se nedávno pokusil na základě staroměstské knihy soudní s trhovými zápisy a seznamů novoměšťanů postihnout nečekaně dynamickou proměnu hospodářského a společenského vývoje hlavního města království ve 14. století (Musílek 2015). Ve výčtu pramenů nesmíme také zapomínat na zápisy v kronikách nebo díla středověké epiky a lyriky, která ve velké míře využívá práce o středověkém odívání Ludmily Kybalové (Kybalová 2001) nebo kniha Claudie Schopphoff pojednávající o funkci a symbolice opasku (Schopphoff 2009). V této práci jsou využity například citáty z *Románu o růži* (de Lorris, G. – de Meung 1405) nebo z Kosmových pokračovatelů (FRB II).

V novější české literatuře není středověký šperk monotematicky zpracován. Jeho publikování se omezuje na studie a články k jednotlivým archeologickým výzkumům nebo uceleně publikovaným lokalitám, dále úzce tematicky zaměřené katalogy k výstavám o středověkém umění nebo výběrové publikace ze sbírek jednotlivých institucí. Tyto sekundární prameny však poskytují solidní podklady pro hledání analogií. K nemnoha pracím zabývajícím se teorií, terminologií a časově-prostorovým vymezením šperku patří práce Aleny Křížové *Šperk a jeho funkce jako kulturně a časově proměnný fenomén* (Křížová 2001) a *Ozdoba, okrasa, šperk (několik poznámek k terminologii a obsahu pojmů)* (Křížová 2005). Z hlediska definice jednotlivých pojmů a popisu předmětů jsem v této práci nejvíce čerpal z anglosaské literatury (Newman 2005, Egan – Pritchard 2008), neboť *Archeologický slovník* Karla Sklenáře je zaměřen spíše na pravěký až raně středověký šperk (Sklenář 1992). Terminologie vhodná pro vrcholně středověké a novověké ozdoby se zatím objevuje pouze v dílčích studiích (Zůbek 2002, Omelka – Řebounová 2008 ad.)

1.3 Definice pojmů

Ozdoby a šperky se jako součást archeologických nálezů objevují po celém světě. Už v nejstarších dobách byl rozšířen obchod s drahocennostmi, šperky a zlatnické práce byly nejen předmětem výměnného obchodu, sběratelství a prostředkem tezaurace drahého kovu, ale také nezbytnou součástí darovacích obřadů (Křížová 2001, 67).

V evropském pojetí estetiky, oděvu, úpravy vlasů, líčení, ozdob a šperků je šperk chápán především jako okrasný předmět souznící se stylovými proměnami a aktuální módou. V lidovém prostředí však hrál mnohem větší roli symbolický a obsahový význam šperku než materiál, ze kterého byl vyroben. Šperk se tak stal nejen vnější ozdobou, ale také nedílnou součástí lidského těla nebo oděvu nositele, amuletem, symbolem společenského a sociálního postavení. Pomáhal svému nositeli vyjádřit názor na svět a zařazoval jej do společenské hierarchie (Křížová 2005, 17). Šperk je ve většině odborných knih a slovníků umění chápán především jako předmět s významnou hodnotou, který je určen pro dekorativní nebo funkční nošení. Bývá většinou složen z drahých kovů nebo drahých kamenů a je vyroben s uměleckou nebo nadprůměrnou řemeslnou zručností (Newman 2005, 172). Tuto definici používají také autoři českých nebo v češtině vydaných encyklopedií, zabývajících se danou problematikou (blíže k tématu Křížová 2005, 18–20). Podíváme-li se na tuto oblast širěji, vidíme, že šperk měl v minulosti velmi rozmanitou podobu, ve které drahé kovy a drahé kameny nehrály tu nejpodstatnější úlohu. Často docházelo i ke kombinacím tzv. ušlechtilých materiálů a přírodnin, proto není možno za rozhodující kritérium považovat použitý materiál. V současné době je tedy šperk chápán zejména jako „ozdoba lidského těla a oděvu“. Tato definice je neutrální ve svém hodnocení a žádným způsobem nepředurčuje materiál, ze kterého je předmět vyroben (Křížová 2005, 21). Můžeme ji použít v nejširším slova smyslu i pro zde zkoumaný středověký šperk, který je charakteristický rozmanitostí materiálu, používáním nejrůznějších druhů a poměrů slitin obecných kovů. Charakterizovat šperk ve všech jeho ohledech a funkcích je však daleko složitější než negativní materiálové vymezení. V souladu se závěry Jaroslavy Krupkové lze na základě historicky podmíněné hodnoty vzácnosti materiálu, náročnosti technologie zpracování, uměleckořemeslné hodnoty a jeho funkce, s vědomím proměnlivosti historicko-společenských podmínek stanovit šest základních kategorií šperků. Vyčleňuje funkci praktickou, estetickou (dekorativní), magickou, reprezentační, kombinovanou a jinou (Krupková, 1984, 92–101).

Tato klasifikace nepředstavuje neměnné dogma. Co se týče praktické funkce šperku, ta si uchovala svůj význam po celou dobu dějinného vývoje. Z nejstarších typů můžeme jmenovat kusy určené ke spínání oděvu jako jehlice, spony, přezky, dále se přidávají knoflíky, řetízky na zavěšení hodinek a podobně. Už v této kate-

gorii se setkáváme s tím, že původní praktická funkce mohla být převážena funkcí estetickou, kdy například knoflíky sloužily jako ozdobný prvek našitý na oděvu, podobně jako spony na klobouku nebo přezky na botách (Křížová 2001, 70).

Z estetického hlediska jsou nahlíženy zejména náušnice, záušnice, náhrdelníky, závěsy, náramky na ruku i na nohu a prsteny. Tyto předměty se zdánlivě nosily pro svou krásu, tj. za účelem vylepšení vlastního vzhledu či zjednání si pozornosti okolí. Důležitou podmínkou proto byla módní aktuálnost a vzhled odpovídající soudobému slohovému vývoji (Křížová 2001, 71).

Velký význam byl u šperku přikládán ochrannému a magickému záležitosti. Amulety a talismany zajišťovaly ve většině společností již od raného dětství ochrannou moc před nemocemi a neštěstími, v dospělosti měly svému majiteli zajistit prospěch ve všech činnostech a podnikání (Křížová 2001, 70–71). Ve středověkých lapidářích bylo každému drahokamu přiřknuto magické působení, kameny se používaly v lithoterapii – byly jim přisuzovány léčebné účinky a blahodárný vliv na zdraví člověka. Například horský křišťál se v rozdrčené podobě používal na oční choroby, zasazený do šperku měl tedy přenesenou roli jako prostředek napomáhající prozření. Modlitba, která se původně užívala k potvrzení náboženského a spirituálního spojení mezi věřícím a bohem, se najednou stala nástrojem magie tím, že se napsala na nějaký trvanlivý materiál a nosila se jako talisman (Evans 1922, 10). Magické působení amuletů obstarávaly předměty, mezi něž patřily léčivé rostliny, části zvířat nebo relikvie obsažené ve šperku, dále materiál, ze kterého byly vyrobeny a jemuž byla přiřknuta moc (český granát – krev a život). Důležitá byla i použitá barevnost. Podstatnou úlohu hrál i tvar předmětu. Například kruh symbolizoval věčnost, srdce lásku, kotva naději apod. (Křížová 2001, 71). Rozlišení mezi náboženským předmětem (ruženec, relikviářové šperky, škapulíře) a jeho magickým působením je velmi tenká a těžko se jednoznačně prokazuje. Křesťanství absorbovalo mnohé z pohanských symbolů a mýtů a obohatilo je vlastním ikonologickým výkladem, který i přes četné církevní zákazy byl mezi obyvateli hojně tradován a podporován (Omelka – Řebouňová – Šlancarová 2009a, 591–592).

Šperk také odedávna plnil reprezentativní funkci: vyjadřoval bohatství a společenské postavení svého nositele. Ne nadarmo se vyskytují různá nařízení a oděvní pořádky, které stanovovaly nebo omezovaly nošení oděvu a šperků. První oděvní pořádky se v prostoru Svaté říše římské severně od Alp objevují na počátku 13. století většinou jako iniciativa městských rad. Tyto řády vznikaly za účelem upevnění sociální výlučnosti postavení horní vrstvy městského obyvatelstva, i když navenek mohlo být jejich zavádění původci prezentováno jako křesťanský apel na neslučitelnost pýchy a marnotratnosti s řádným křesťanským životem (Peřinová 2007, 564–565). V našich zemích podobné řády sice nevznikaly, ale byli to především církevní hodnostáři a reformní kazatelé, kteří se opírali do přílišné zdo-

nosti a marnotratnosti obyvatel. Mravokárců a kritiků nových módních trendů zná český středověk celou řadu, ať už to byl Konrád Waldhauser (asi 1326–1369), který pranýřoval opasky složené ze zlata a stříbra a drahých kamenů v hodnotě několika kop grošů, nebo Jan Milíč z Kroměříže (mezi 1320 a 1325–1374), který káral za „(...) nošení řetězů, knoflíčků, záušnic (náušnic), přezek, pasů, sponek, záponek, prstenů, drahokamů a jiných okras (...)“. Také Tomáš Štútný ze Štútného (kolem 1333 – mezi 1401 a 1409) a samozřejmě Jan Hus kázali proti přepychu a okázalosti oděvu i ozdob (Zíbrt – Winter 1894, 372). Zákazy a výtky se ovšem netýkaly jen laiků, ale byly časté i u duchovních. Na synodě v Praze v roce 1385 se v zachované univerzitní promluvě Vojtěch Raňkův z Ježova ostře opírá do svých vrstevníků, kteří se odívají do šatu podobného šatu světskému (Zíbrt – Winter 1894, 433). Zatímco většina nařízení z 14. a 15. století se zaměřovala na společnost jako na celek, od konce 15. století se ustanovení týkají konkrétních vrstev. Přesně určují druh, množství nebo finanční hodnotu materiálu, ze kterého je oděv zhotoven. Zabývají se také doplňky, jež mohou být příslušníkem dané vrstvy nošeny (Peřinová 2007, 566). V brněnském prostředí jsou oděvní předpisy známy až z počátku 16. století (Borovský 2013, 311).

Některé šperky byly spojeny s životem člověka a s jeho rodinným stavem. Do této kategorie se řadí křestní, biřmovací a svatební medaile, diadémy a čelenky svobodných dívek, zasnubní a snubní prsteny, kovové pásy nevěst a smuteční šperky. Tyto šperky se na rozdíl od předchozí kategorie vyskytují u všech vrstev, jejich společenské rozdíly vyjadřovala náročnost zpracování nebo materiál, ze kterého byly vyrobeny (Křížová 2001, 72).

Poslední vyčleněnou kategorií jsou šperky, které demonstrují příslušnost majitele k určitému politickému, náboženskému, zájmovému nebo názorovému uskupení. Názorným příkladem mohou být řády jednotlivých spolků, jako je rytířský Řád zlatého rouna založený roku 1430 s charakteristickým přívěskem nebo odznaky spolků nebo dalších uskupení. Do jisté míry sem můžeme zařadit i různá náboženská bratrstva, například škapulířové bratrstvo šířené řádem karmelitánů od poloviny 13. století nebo po roce 1475 vznikající růžencová bratrstva spojená s dominikány.

I přes snahu o rozčlenění šperků do jednotlivých kategorií je jasné, že se tyto skupiny vzájemně prolínají, neboť dané kusy splňovaly několik úloh současně. Přívěsek ve tvaru kříže mohl vyjadřovat jak příslušnost ke křesťanství, tak plnit magicko-ochranitelskou roli, a současně měl také funkci dekorativní a reprezentativní (Křížová 2001, 73).

Dalším termínem, se kterým se při studiu této problematiky setkáváme, jsou oděvní doplňky. Zatímco některé slovníky tento termín vůbec neuvádějí (Newman 2005), další jej vidí spíše jakou součást uměleckého řemesla. Vztahují se k němu například klíčenky, váčky, měšce na peníze, vějíře nebo ozdoby klobou-

ku, ale také pásy (Stehlíková 2003, 342). Angličtí autoři Geoff Egan a Frances Pritchard mezi oděvní doplňky řadí jak šperky (přívěšky, prsteny apod.), tak doplňky jako taštičky, tobolky, malá zrcadla, hřebeny, kosmetické soupravy a potřeby k šití (Egan – Pritchard 2008).

Jak již bylo řečeno, středověké a novověké šperky vykazují na rozdíl od pravěkých a raně středověkých památek jistá terminologická specifika. Proto je názvosloví vytvořeno pro každý šperk zvlášť a pojednáno v příslušné kapitole. Tento systém klasifikace vznikl na základě kombinace naší a zahraniční literatury tak, aby co nejlépe vystihoval zde popisované předměty a jejich charakteristiku.

1.4 Průzkum depozitářů

V rámci primární heuristiky předmětů byla oslovena vybraná muzea a instituce s dotazem, zda jsou v jejich depozitářích uchovávány exempláře, které splňují kritéria stanovená touto prací. V případě kladné odpovědi byla následně provedena fotografická dokumentace jednotlivých kusů a předměty byly popsány dle základních parametrů, jež vytvořily podklad pro vlastní analýzu a jsou součástí přehledného katalogu. Průzkum depozitářů se zaměřil i na severomoravská a slezská muzea za účelem získání analogií k popisovanému souboru. V omezeném rozsahu se tak stalo u sbírek Vlastivědného muzea v Olomouci, Slezského zemského muzea v Opavě, Ostravského muzea a archeologických společnostech (Archeologické centrum Olomouc, Archaia Olomouc, o. p. s., a NPÚ, Územní odborné pracoviště v Olomouci). Tyto soubory jsou pro svůj objem vhodné pro další samostatné studie.

Výsledky průzkumů v muzeích a institucích uvádějí následující tabulky.

Tab. 1 Jihomoravská muzea a instituce s kladným výsledkem.

Místo	Název instituce
Brno	Archaia Brno z. ú.
Brno	AÚ AV ČR
Brno	ÚAM FF MU
Brno	Moravská galerie v Brně
Brno	Moravské zemské muzeum
Brno	Muzeum města Brna
Bystřice nad Perštejnem	Městské muzeum
Hodonín	Masarykovo muzeum v Hodoníně

Místo	Název instituce
Jihlava	Muzeum Vysočiny Jihlava
Kroměříž	Muzeum Kroměřížska
Mikulov	Regionální muzeum Mikulov
Moravský Krumlov	Městské muzeum
Prostějov	Muzeum Prostějovska v Prostějově
Přerov	Muzeum Komenského v Přerově
Uherské Hradiště	Slovácké muzeum v Uherském Hradišti
Uherský Brod	Muzeum Jana Amose Komenského
Vyškov	Muzeum Vyškovska
Znojmo	Jihomoravské muzeum ve Znojmě

Tab. 2 Muzea, jejichž odpověď byla negativní.

Místo	Název instituce
Bílovec	Muzeum v Bílovci
Blansko	Muzeum Blansko
Bojkovice	Muzeum Bojkovska
Boskovice	Muzeum Boskovicka
Brno	Diecézní muzeum
Brumov-Bylnice	Městské muzeum
Bruntál	Muzeum v Bruntále
Břeclav	Městské muzeum a galerie Břeclav
Bučovice	Muzeum Vyškovska – Muzeum Bučovice
Český Těšín	Muzeum Těšínska
Doupě u Telče	Hrad Roštejn
Frenštát pod Radhoštěm	Muzeum ve Frenštátě pod Radhoštěm
Frýdek-Místek	Muzeum Beskyd Frýdek-Místek
Holešov	Městské muzeum a galerie Holešov
Hradec nad Moravicí	Městské muzeum
Hranice	Městské muzeum a galerie v Hranicích
Hustopeče	Muzeum a galerie Hustopeče
Chropyně	Zámek Chropyně a Památník Emila Filly
Ivančice	Muzeum Brněnska
Jablunkov	Muzeum Těšínska – Muzeum v Jablunkově

Místo	Název instituce
Jeseník	Vlastivědné muzeum Jesenicka
Jevíčko	Městské muzeum
Klobouky u Brna	Městské muzeum
Kobylí	Muzeum obce Kobylí
Kojetín	Městské kulturní středisko Kojetín – Městské muzeum
Kopřivnice	Regionální muzeum v Kopřivnici
Kořenec	Muzeum Kořenec
Kravaře ve Slezsku	Zámecké muzeum
Litovel	Městské muzeum
Modřice	Muzeum města Modřic
Moravská Třebová	Zámek
Náměšť na Hané	Zámek Náměšť na Hané
Napajedla	Muzeum Napajedla
Polná	Muzeum Polná
Sedliště	Lašské muzeum a galerie
Senetářov	Muzeum perletářství a tradičního bydlení
Skalice	Skalické muzeum
Slavičín	Městské muzeum
Slavkov	Zámek Slavkov Austerlitz
Sovinec	Hrad Sovinec
Strážnice	Městské muzeum
Svitavy	Městské muzeum a galerie
Šlapanice	Muzeum Brněnska – Muzeum ve Šlapanicích
Štramberk	Muzeum ve Štramberku
Šumice	Muzeum Šumice
Šumperk	Vlastivědné muzeum v Šumperku
Tovačov	Zámecké muzeum
Valašské Klobouky	Městské muzeum
Velká Bíteš	Městské muzeum ve Velké Bíteši
Velké Bílovice	Vlastivědné muzeum města
Velké Meziříčí	Muzeum Velké Meziříčí
Velké Opatovice	Památník města Velké Opatovice
Vsetín	Muzeum regionu Valašsko ve Vsetíně
Zábřeh	Farní muzeum Zábřeh

Místo	Název instituce
Zlaté Hory	Městské hornické muzeum
Zlín	Obuvnické muzeum Zlín
Zlín	Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně
Ždánice	Městské Vrbasovo muzeum
Žďár nad Sázavou	Regionální muzeum

K tabulce 1 uvedme ještě krátké vysvětlení. Moravská galerie v Brně uchovává ve svých sbírkách jednu středověkou monili, a to z 15. století. Jedná se však o nákup z 19. století, a proto nebyla do zpracovávaného souboru zařazena. Předložený soubor z Hodonína byl nakonec zhodnocen jako spíše novověký, a proto byl z této kolekce vyřazen, nicméně si svým rozsahem a zajímavostí nepohybně zaslouží samostatnou obsáhlou studii. Naproti tomu nálezy z Přerova a Uherského Brodu byly shledány jako spíše raně středověké, a proto nebyly nakonec do souboru zahrnuty. Všechny uvedené údaje je nutno vztáhnout k roku 2010, kdy byla dokončena heuristika hmotných pramenů, je tedy možné, že v některých muzeích a institucích došlo v mezičase k obohacení sbírkového fondu.

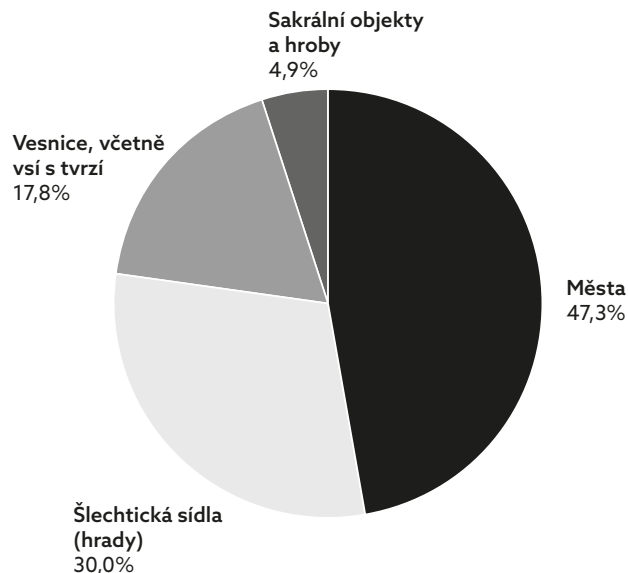
1.5 Charakteristika popisovaného souboru

Předkládaný soubor byl sestaven z předmětů pocházejících z výzkumu jihomoravských lokalit, které můžeme rozdělit do několika kategorií, a to:

- města (Černá Hora, Brno, Jihlava, Kroměříž, Miroslav, Prostějov, Vyškov, Telč, Znojmo a zaniklý „Žbánov“, zaniklé městisko Víckov);
- hrady (Aueršperk, Brno-Obřany, Čalovice, Ježův hrad, Lelekovice, Rokštejn, Rytířská jeskyně, Smilův hrad, Špilberk, Skály u Jimramova, Templštejn);
- zaniklé vsi (Bystřec, Jihlava – Staré Hory, Konůvky, Kuchlov, Mstěnice, Narvice, Údánky, Věteřov, Všebořice)
- intravilány současných vesnic (Dolní Věstonice, Bohutice, Bojanovice u Znojma, Kobylí, Luleč u Vyškova, Nové Hvězdlice, Pustiměř, Rybníky, Šakvice, Štěpánov nad Svratkou, Trstěnice, Tvarožná, Zborovice)
- polykulturní lokality v Moravském krasu (Koňská jáma).

Pro úplnost uvedme ještě detailnější specifikaci lokalit v rámci měst.

Město	Lokalita
Brno	Česká 5 Dominikánské náměstí Jakubské náměstí Josefská Josefská 7 Josefská 8 Kapucínské náměstí 8 Kopečná – Anenské terasy Mendlovo náměstí Mendlovo náměstí – Orlovna Milady Horákové Minoritský klášter Mozartova Panenská Pekařská Rašínova 6 Petrov Starobrněnská 2–4,6,8 Starobrněnský klášter náměstí Svobody 1 náměstí Svobody 17 Zelný trh kolektor blok 31, Skrytá blok 39, Jezuitská, Dvořákova, Mozartova a Beethovenova
Jihlava	Čajkovského Masarykovo náměstí město radnice Staré Hory U mlékárny
Kroměříž	Kostel sv. Mořice Pilařova Velké náměstí 45 Vodní
Miroslav	náměstí Svobody 22
Prostějov	Hlaváčkovo náměstí
Vyškov	Dobrovského
Znojmo	Kostel sv. Mikuláše Minoritský klášter náměstí Svobody

Graf 1 Charakteristika souboru z hlediska místa nálezů

Pokud se podíváme na soubor z hlediska četnosti nálezů, kvantitativně nejvíce předmětů pochází z výzkumů městských aglomerací, zejména z Brna, kde k největším souborům patří bezesporu výzkum mlýnského náhonu na ulici Pekařská. Co do počtu jsou brněnské nálezy následovány soubory z hradů Rokštejna a Skály nebo zaniklé vsi Konůvky. To názorně dokládá graf 1, ze kterého je patrné, že téměř polovinu všech nálezů tvoří předměty z měst, a dále je zde velký podíl exemplářů pocházejících z hradů. Zbytek představují kusy nalezené na vesnicích, a to včetně zaniklých vsí se sídelními objekty drobné šlechty (motte, tvrze). Ze všech uvedených aglomerací byly vyčleněny výzkumy v okolí nebo uvnitř sakrálních budov (hřbitovy, kostely, hroby), tak aby poskytly přehled o poměru mezi nálezy sídlištního charakteru a předměty pohřebního inventáře. Rozdíl je více než markantní a příčiny tohoto jevu budou pojednány v následující kapitole. V této souvislosti je však nutné upozornit, že se jedná o údaje dostupné k datu ukončení průzkumu deponitářů.

1.6 Počty dochovaných předmětů

Při studiu středověkého šperku musíme vzít v úvahu několik limitujících faktorů. V prvé řadě je to počet dochovaných předmětů, který je pouhým zlomkem toho, co se ve středověku užívalo. Šperk totiž sloužil jako platidlo, schraňoval se podobně jako mince na horší časy nebo se často upravoval dle dobové módy či estetického citění svého majitele/majitelky. Příčin nízkého dochování středověkých šperků však existovalo více. Některé z nich máme podchyceny i v písemných pramenech. V odkazech církevním institucím se zmiňuje darování šperků za účelem jejich přetavení na jiný předmět. V závěti z roku 1470 se tak dočteme, že brněnská měšťanka vdova Kateřina odkázala tři koflíky, jednu misku a pozlacený stříbrný pás kostelu sv. Bernardina. Z nich měl být následně vyroben jeden kalich a dvě pozlacené ampule: „(...) Jtem sie hat geschafft drei kopfel und ain schal und ain silberein vergolte gurtl, das man dorauf ain kelich und zwu ampullen vergolte machen schol und zu sandt Bernhardin geben (...)“ (Borovský 1999, 93–94, rkp. 48, f. 401r). Jiná brněnská měšťanka, vdova po Petříkovi, v témže roce odkazuje dvě stříbrné misky a půl hřivny na výrobu kalicha a tři prsteny na jeho pozlacení (Flodr 2010, 322, č. 710). A například v náchodské kšaftovní knize objevíme k roku 1496 odkaz 12 stříbrných haklic k záduší (Winter 1893, 117). Naproti tomu poslední vůle pražské měšťanky Elišky z Kravštejna ukazuje, že šperky mohly soužit i jako platidlo. Ve svém testamentu z roku 1464 po sobě zanechává sto prstenů a určuje, aby za část těchto prstenů bylo nakoupeno bílého damašku do Staré Boleslavi na dalmatiky kněžím (Winter 1906, 813). Prsteny ve formě platidla a zástavy ukazuje výřez obrazu Quentina Metsyse Směnárník se svou ženou. Na stole vidíme vedle hromádky mincí a perel dutou trubičku, na níž jsou navlečeny čtyři prsteny osázené různobarevnými kameny. Stejný typ prstenu zdobí směnárníkův pravý ukazováček a také pravý malíček jeho ženy (obr. 1).

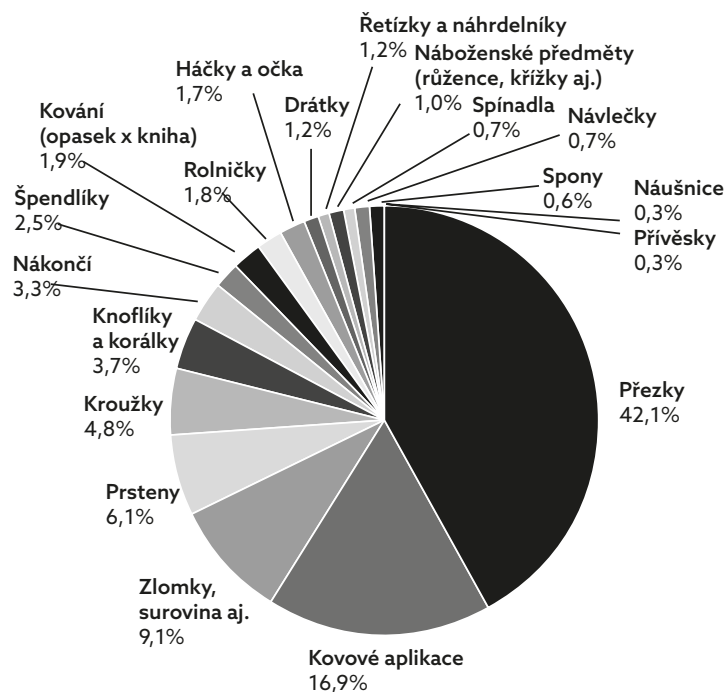
Jak již bylo několikrát uvedeno, počty odkazovaných předmětů se marginálně liší od archeologických nálezových situací. Za všechny příklady uveďme pozůstalostní zápis ženy plzeňského rychtáře z roku 1435, v němž zmiňuje „(...) věnec perlový, na němž jest pět zápon zlatých a šest stříbrných pozlacených a prstenův třináct a k tomu perlové tovaříšstvo s prsteny a sedmi záponami stříbrnými a jiné... klenoty (...)“ (Fajt 1996, 489). Škála odkazovaných předmětů byla poměrně široká, jak dokládá odkaz překupníka sukna Víta, který zanechal své dceři devět zlatých a šest stříbrných prstenů, dva stříbrné pozlacené pásy a koráلكový růženec, dva perlové vínky, závoje, prostěradla, ložní prádlo a další. Podle brněnských závětí z 15. století se nejčastěji v testamentech zmiňují ozdobné pásy nebo opasky, což odpovídá i soudobé situaci ve městech okolních států (Antonín Malaníková 2012, 65 a 67). To potvrzuje i přehled typů předmětů zařazených do pojednávaného souboru (graf 2).

Obr. 1: Detail obrazu Směnárník se svou ženou, Quentin Massys (1456/1466–1530), 1514, Musée du Louvre Paris, foto: The Yorck Project (2002) 10.000 Meisterwerke der Malerei. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Quentin_Massys_001.jpg, staženo dne 4. 3. 2018.

Bohužel zápisy z knih kšaftů se dochovaly pouze torzovitě a nahodile, a nadto jsou zpracovány velmi výběrově. I přesto mezi těmito kusými informacemi zaujme zpráva, že v olomouckých pozůstalostních pramenech se na přelomu 15. a 16. století vedle již dříve běžných šperků – prstenů, křížků, růženců, agnusků, vlčích zubů zasazených ve stříbře nebo grošů na řetízku – objevily nové druhy jako náramky, náušnice, těžké zlaté řetězy, přívěsky a náhrdelníky, perlové šňůrky na klobouk, zlaté či perlové růže a růžičky nebo zlatá srdíčka (Něčková 1994, 188).

Při archeologických výzkumech středověkých pohřebišť však narážíme na zjevný rozdíl ve skladbě a množství dochované pohřební výbavy mladohradištních hrobů, pohřebišť z vrcholného středověku a novověku. Zatímco u mladohradištních hrobů se setkáváme s víceméně standardizovanou skladbou, například záušnice, náušnice, vědra, skořápky, korálky apod. Středověké hrobové celky obsahují jen minimum pohřební výbavy. Tuto situaci ilustruje i iluminace z *Knihy hodinek* z 15. století, kde vidíme prostý pohřeb v jámě bez roucha nebo jakékoli jiné výbavy (Iluminace pohřbu, *knihy hodinek*, sign. W 249, fol. 119, Walters Art Museum Baltimore, Mašková 2009, 75). Že tento způsob pohřbu byl obvyklý, potvrzuje i scéna z pohřbu na iniciále R z brněnského misálu vytvořeného před

Graf 2 Složení souboru z hlediska druhů šperků

rokem 1435. Mrtvá žena leží na márách obklopená svícemi a zahalená do bílého roucha / plachty, na obraze pod ní se pozůstali modlí růženec (obr. 2). Zobrazení nahoty ve středověkém malířství mělo své symbolické konotace, neboť bylo zapotřebí nalézt kompromis mezi nesmrtelností lidské duše a potřebou jejího zobrazení, což bylo řešeno právě pomocí zobrazení nahých postav, obvykle adekvátně zminiaturizovaných (Bylina 2009, 134). Přesto středověké archeologické situace na jižní Moravě ukazují, že se pravděpodobně pohřbívalo prostě, s minimem výbavy nebo bez ní.

Naproti tomu v novověkých hrobech počet artefaktů prudce stoupá, i když to samozřejmě neznamená, že neexistují novověké hroby bez výbavy. Charakter spolupohřbených předmětů je opět v podstatě uniformní, v převážné většině se jedná o devocionálie – růžence, křížky nebo poutnické svátostky, osobní šperky (zejména prsteny) – a dále součásti šatu – knoflíky, špendlíky, háčky a očka. Není bez zajímavosti, že jsou nacházeny i části modlitebních knížek, předměty denní potřeby, jako byly brýle apod.

Postupné mizení předmětů z vrcholně středověkých hrobů současní autoři vysvětlují vlivem christianizace, neboť pohřební výbava podle jejich mínění bývala

Obr. 2: Detail iluminace, Brněnský misál, sign. SK, č. 6, fol. 244, před 1435, Římskokatolická farnost u kostela sv. Jakuba v Brně, depozit Archiv města Brna, foto: Archiv města Brna.

pokládána za „pohanské milodary“. Transformace je dáována do souvislosti s postupným pronikáním věroučných zásad do představ společnosti, a tím i změnou v pohřbívání. Postupem doby se do popředí dostávala starost o spásu duše zemřelých prostřednictvím umístění jejich hrobu co nejblíže kostela, neboť jejich vykoupení měly zajistit vroucí modlitby, almužny a zbožné odkazy (Bylina 2009, 129–131). Nicméně je nutno zdůraznit, že církevní ani světská nařízení, která by omezovala ukládání věcí do hrobu, neexistovala (Sommer 2001, 46). Zmiňované oděvní řady zakazovaly pouze nižším vrstvám obyvatel nošení určitých druhů látek, oděvů a šperků, než na jaké měly nárok.

Podíváme-li se na sousední země, zjistíme, že se situace v jiných oblastech velmi liší. Například na sousedním Slovensku byly středověké hroby bohatě vybaveny šperky a oděvními doplňky. Také z Bavorska máme doklady pohřební výba-

vy v podobě nákladně zdobených pohřebních korun neprovdaných žen a mužů. Kvůli přílišné luxurnosti a okázalé zdobnosti však církve jejich užívání opakovaně zakazovala (Rupp 1995, 227). Srovnávání kulturně a nábožensky příbuzných oblastí tedy musí probíhat obezřetně, bez automatických přebírání poznatků a vyřčené závěry je nutno verifikovat z několika úhlů pohledu s přihlédnutím k lokálním specifikům.

Na základě současného stavu poznání můžeme konstatovat, že ve středověku v oblasti jihomoravského regionu byla absence osobní výbavy v hrobu v souladu s estetickým cítěním, kulturním povědomím a tradicemi zde žijících obyvatel. Dokládají to i nejstarší pohřby předlokační fáze hřbitova na brněnském Petrově z 12. století, které již neobsahovaly žádné milodary či předměty osobní výbavy. Nejinak je tomu i u dalších pohřebišť. Jen ojediněle se na nich vyskytují přezky nebo prsteny, teprve od pozdního středověku se častěji vyskytují spínadla ve formě háčků či špendlíků (Procházka 2013, 751 a 755).

1.7 Problematika datace

Datace středověkého šperku je velmi problematická, neboť musíme rozlišovat dvě základní kritéria: přesnou dobu výroby šperku a dataci nálezové situace, v níž byl daný kus objeven. Je zřejmé, že obě vrstvy se neprolínají a mnohdy mohou být oba časové údaje v příkrém rozporu. Je to způsobeno tím, že mnoho předmětů bylo nalezeno bez přesnějších nálezových okolností nebo dalšího doprovodného materiálu, který by dovoloval daný exemplář blíže zařadit. Časové zařazení je jednodušší v případech, že se jedná o kus, který je typický svými výzdobnými prvky, řezem kamene, materiálem či užitím charakteristické zlatnické techniky nebo způsobu výroby. U předmětů, které nejsou ničím typické, nebo byly spíše funkční záležitostí, musíme přistoupit k datování podle dalších nálezů, jiných analogií nebo dalších kritérií. Dokladem záludnosti datování nesignifikantních nálezů může být depot zlomků zemědělského a řemeslného náradí z Kněžmostu (okr. Mladá Boleslav). Nález byl původně datován do 9. století, dnes je na základě typologického rozboru rolničky nově předatován do novověku (Lutovský 2010, 421–423).

Jasno nemusí být ani v případě, že je předmět nalezen v přesně stratigraficky určené vrstvě. Nejen z písemných pramenů vyplývá, že předměty mohly být děděny po řadu generací, nebo mohly provázet vlastníka po velkou část jeho života. Datum výroby šperku se tedy může lišit o řadu desetiletí od doby, kdy byl uložen do země. Názorným příkladem je novověká ražba medaile s motivem Jana Nepomuckého s opisem BEATVS (blahoslavený) z výzkumu Šporkovy ulice v Praze. Výrobu tohoto medailonu lze přesně vymezit lety 1721–1729, kdy byl Jan Nepomuk blahoslaven a posléze svatořečen. Konkrétní nálezová situace však

Obr. 3: Depot prstenů z Přibic, mladohradištní období, Regionální muzeum Mikulov, foto: Regionální muzeum Mikulov.

vypovídá, že tento medailon byl uložen do hrobu se zemřelým až v 2. polovině 18. století (Omelka – Šlancarová 2007, 680). Dotyčný si jej tak mohl uchovávat po celou dobu svého života a poté být s medailonem pohřben. Bohužel na rozdíl od novověkých nálezů, kde už je kombinace s písemnými prameny poměrně snadná, přesná datace výroby předmětů je v případě středověkého šperku značně problematická. V některých specifických případech lze pomocí ikonografického rozboru motivu určit datování u poutnických medailů (jak bude ukázáno na medaili se sv. Stanislavem), avšak i zde platí, že s drobnými modifikacemi mohly být vyráběny ve stejné podobě i po několik desetiletí.

Využití jiných analogií k datování naráží také na řadu překážek. V prvé řadě je to žádné nebo částečné publikování nálezů. Zvláště starší práce jsou omezeny pouze na slovní popisy, ve kterých je neurčitě zmíněno, že se na výzkumu našel: „prsten, kruhová přezka nebo část kování“. Mnohdy chybí alespoň základní rozměry a často není uveden ani materiál, ze kterého je předmět vyroben. Postrádáme detailní zpracování a publikování výzkumů, jež známe z Londýna (Egan – Pritchard 2008), nebo precizní vytvoření databanky středověkých archeologických nálezů na příkladu pokladu z Fuchsenhofu, kde byla použita metoda 3D fotografie (Prokisch – Kühtreiber 2004).

K exaktnější dataci napomáhají také mince nacházející se v téže stratigrafické vrstvě jako šperky. Tato chronologická určení je ovšem nutné chápat jako data ante quem, jelikož šperk mohl být vytvořen někdy i podstatně dříve, než byla vyražena mince, spolu se kterou byl nalezen v dané vrstvě. Mince vypovídá o tom, kdy byl předmět ztracen, ale nikoli už o tom, kdy byl vytvořen. Proto je potřebné provést – je-li to možné – stylistický rozbor a analýzu tvaru, případně nápisů na šperku. Příkladem může být výzkum ve slovenském Krásně, kde se našly mince ve 48 hrobech. Díky tomu bylo možno udělat typologicko-chronologický vývoj šperků na této lokalitě od přelomu 11. a 12. století do 15. století (Gogová 2013, obr. 21).

Spojení mezi datováním pomocí mincí a analogií představují depoty šperků s mincemi. Znovu však musíme připomenout, že šperky, které jsou součástí těchto pokladů, mohou být staršího data výroby a datování dle mincí tedy představuje terminus ante quem. Ze starších jihomoravských depotů šperků uvedme raně středověký poklad stříbrných a bronzových předmětů z Poštorné v Břeclavi. Jedná se o exempláře spadající svým charakterem do 6.–7. století, přičemž k jejich uložení došlo někdy v průběhu 1. poloviny 7. století. Podle nalezených zlomků se zdá, že se jednalo především o tezauraci drahého kovu (Košnar 1994, 69–103). Mezi depoty staršího období můžeme zařadit čistě-veský poklad z 10. století, který kromě denárové měny obsahoval také šperky – převážně náušnice domácího i cizího původu (Polanský – Tomková 2006, 83–124). Dalším hromadným nálezem hlavně zlomkového stříbra a mincí je

Obr. 4: Šperky z depotu z Babic, 12. století, Slováké muzeum v Uherském Hradišti, foto: Muzeum města Brna, Miloš Strnad.

poklad z Komárova u Opavy. V kusých zprávách o nálezu z konce 19. století byly popsány také dochované „sošky“ a řetízky, ovšem bez bližšího určení. Nevíme tedy, zda poklad nemohl obsahovat i nějaké šperky. Do dnešních dnů se nám tak z pokladu zachovala pouze stříbrná soška tzv. beránka. Datace nálezu je vymezena polovinou 10. století až počátkem 11. století (Michnová – Polanský – Tomková – Tymonová 2010, 98–126). Do období 10. století patří také poklad islámských mincí, západoevropských denárů a celých i fragmentálně dochovaných stříbrných šperků z lokality Kojetín-Popůvky (Novák – Videman – Kouřil – Richtera – Zmrzlý 2016).

Zajímavým nálezem učiněným na polykulturní lokalitě v poloze pod Vinohrady v Přibicích (okr. Břeclav) je nález tří stříbrných prstenů a zlomků mince, která předměty datuje do 11. století (obr. 3; k tématu blíže Bálek – Unger – Šedo 1996, 91). Do období 12. století patří hromadný nález mincí a několika šperků z Babic u Uherského Hradiště (obr. 4). Největší soubor středověkého šperku nalezený na území České republiky představuje karlštejnský poklad, datovaný do 2. poloviny 14. století. Soubor zahrnoval kromě jiného nákončí pásu s nápisy, zlacené knoflíky, spínadla s dráčky, čtyřlístky nebo monogramy a zlacené kovové aplikace s různým zdobením (Od Velké Moravy 1999, 117–121). Zmínit můžeme i pozoruhodný hromadný nález bronzové jezdecké soupravy z 15. století při výzkumu dílny řemeslníka v Jihlavě, č. p. 212 (Petráň 1985, 757, obr. 669).

Ze zahraničních depotů můžeme jmenovat několik středověkých pokladů mincí a šperků, které mohou poskytnout analogie předmětům nalezeným na našem území. První z nich byl objeven na zmiňované lokalitě Fuchsenhof v Rakousku. Bylo nalezeno více než šest tisíc mincí, několik set jejich úlomků a přes stovku brakteátových svitků. Největší počet ražeb z celkového množství pochází z 3. čtvrtiny 13. století. Dále se dochovalo na 368 prstenů, spon, ozdobných částí opasek a dalších předmětů. Poprvé také ve velkém množství byly nalezeny polotovary i slitky suroviny. Exempláře nalezené ve Fuchsenhofu se v Evropě objevují od poloviny 13. století do 1. poloviny 14. století (Prokisch – Kühtreiber 2004, 92 a 305). Pro naše země je podstatný také nález depotu zlatnického zboží a šperků z rakouského Wiener Neustadtu, vymezený 1. polovinou 13. století až 2. polovinou 14. století, s těžištem ve 14. století (Hofer 2014, 306). Další významný poklad byl nalezen při archeologickém výzkumu v centru starého města Erfurtu v Německu. Depot obsahoval stříbrné nádoby, mince, pruty a 700 kusů šperků (prsteny, spony, přezky, přívěsky, části opasek apod.), které byly ukryty ve sklepech domu. Zlatnické práce i mincovní nominály datují nález do konce 13. století a počátku 14. století (Puhle – Hasse, kat. č. V. 63). Důležitý je i nález stříbrného pokladu z Pritzwalk, který byl do země uložen po roce 1392 (Krabath – Lambacher 2006, zde je možno dohledat i další soupisy zahraničních lokalit s nálezem obdobných depotů).

Z novověkých mincovních depotů na území Moravy můžeme jmenovat hromadný nález z Kroměříže a Prostějova. Kroměřížský poklad, objevený v roce 1897, obsahoval mince, šperky, perly, stříbrné pohárky a lžíce, vše z období 16. až počátku 17. století (Chybová 2009, 233). Prostějovský poklad, z něž se zachránilo přes dva tisíce mincí a 4 stříbrné prsteny, spadá do období třicetileté války (Šmerda 1986, 9). Do přelomu 16. a 17. století patří i část nálezů z krypty kostela ve slovenském Lučenci. Při jeho rekonstrukci, po rozsáhlém požáru v polovině 19. století, byly objeveny lidské kostry a šperky. Depot obsahoval zlaté prsteny osázené drahokamy a polodrahokamy (diamanty, smaragdy, tyrkysy), zlaté rozety z náhrdelníků, aplikace ve tvaru písmene S, zlatý opasek, zlatý řetěz s granátovým jablkem apod. (Poláková 2015, 128–129; Kolba 1989, 177–193).

Při datování šperku nemůžeme pominout ani komplikace způsobené opakovaným užitím staršího šperku v mladších aplikacích. Typickým příkladem jsou antické gemy a kameje, které se objevují nejen na středověkých relikviářích, ale bývaly také zasazovány do středověkých a novověkých prstenů nebo se později objevují jako součásti náhrdelníků a dalších typů ozdob. Za všechny můžeme jmenovat zajímavou antickou kamej ve zlatém renesančním prstenu z přelomu 15. a 16. století, která byla objevena v hrobě v kostele sv. Marka v Litovli (Faltýnek – Šlézar 2006, obr. 12).

K datování může pomoci například i rozbor materiálu, ze kterého je šperk vyroben. Zkoumané barokní prsteny ze Šporkovy ulice na Malé Straně v Praze obsahovaly vysoké množství zinku, což bylo pravděpodobně dosaženo technikou slévání mědi s kovovým zinkem. Tato metoda byla vynalezena v západní Evropě až v 2. polovině 18. století, a poskytuje tak datum *post quem* pro nalezené předměty (Omelka – Šlancarová 2007, 681, kat. č. 6522, 797 a 955). Bohužel více takovýchto datačně-materiálových rozborů, které by pomohly v chronologickém zařazení šperků, zatím postrádáme.

1.8 Imaginace umělců

Šperky přirozeně našly odraz jak v písemných pramenech, tak ve výtvarném umění. Zatímco u náhrobků nebo portrétů je velmi pravděpodobné, že reflektují soudobou módu, zejména u náboženské malby toto tvrzení neplatí. Inspirace středověkých tvůrců a míra realističnosti ztvárněných předmětů je tématem diskuzí řady uměleckých historiků a rozdílnost v jejich názorech je v některých případech značná. Iluminace se zobrazením scén ze Starého a Nového zákona, příběhy světců a jejich umučení mají často archaizující charakter a podléhají stanovenému kánonu. Na druhé straně stojí výjevy z městského prostředí, kde jsou

zobrazení představitelů obce, řemeslníci, další obyvatelé i lidé pohybující se na okraji společnosti. Na konkrétním příkladu brněnské městské knihy písaře Václava je možno doložit, že i přes použití konvenčních ilustračních schémat se v rukopisu nachází velké množství informací o pánském oděvu a oděvních doplňcích v době před polovinou 15. století (Magulová – Křížová 2011, 20 a 31).

Také zobrazení oděvu, šperků a oděvních součástí na sepulkrálních památkách je třeba nahlížet z několika hledisek. Na podobu zobrazeného mělo vliv nejen jeho náboženské vyznání, ale v potaz musíme vzít také jeho reprezentativní význam, kdy byla osobnost představována jako ideální zástupce dané společenské vrstvy. Stranou však nelze ponechat ani individuální estetické cítění zadavatele, jeho finanční možnosti a konečně řemeslnou zručnost zhotovitele objednávky náhrobku. To dokládá skutečnost, že zpodobnění zemřelého ani jeho oděv nepostrádají prvky individuality a ve velké míře odpovídají dobové módě a regionálním typům (Safírtalová 2013, 430).

Ikonografické prameny, které vznikly před smrtí zobrazeného nebo nedlouho po ní, mají s velkou pravděpodobností vysokou vypovídající hodnotu s ohledem na soudobou módu, což platí také pro portréty, s nižší relevancí i pro zobrazení venkovského prostředí například v knižních iluminacích. Naopak při posuzování náboženské malby je zapotřebí velké obezřetnosti, neboť kopírování předloh podle starších vzorů, inspirativní vlivy z jiných oblastí nebo symbolická východiska mohly velmi ovlivnit vpodobnění šatu, oděvních doplňků a šperků zobrazovaného.